

МРНТИ 15.01.11

<https://doi.org/10.51889/2020-4.1728-7847.09>

Егенисова А.Қ.¹, Керимов Б.К.¹

¹ Ш.Есенов атындағы КТИУ

СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ ЭТНОСАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада жоғары оқу орнындағы студент жастардың этносаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру, оқыту процесінің көпмәдениетті ортаға сәйкес келуі, сонымен қатар білім алушыларды этносаралық татулыққа, ұлтаралық қарым-қатынасқа тәрбиелеудің кейбір мәселелері талданған.

Кілтті сөздер: *Этнос, ұлт, жоғары білім беру жүйесі, этносаралық қатынастар, ұлтаралық қатынастар.*

Егенисова А.К.¹ Керимов Б.К.¹

¹ КУТИ имени Ш.Есенова,

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В данной статье проанализированы некоторые вопросы формирования культуры межэтнических отношений у студентов высших учебных заведений, актуальность процесса обучения в поликультурной среде, а также воспитания студентов в межнациональном согласии и межэтнических отношениях.

Ключевые слова: *Этнос, национальность, система высшего образования, межэтнические отношения, межнациональные отношения.*

Yegenisova A.K.¹, Kerimov B.K.¹

¹ CUTE named after Sh.Yessenov

SOME ISSUES OF THE FORMATION OF A CULTURE OF INTER-ETHNIC RELATIONS OF THE STUDENTS

Annotation

This article analyzes some issues of the formation of a culture of interethnic relations among students of higher educational institutions, the relevance of the learning process in a multicultural environment, as well as education of students in interethnic harmony and interethnic relations.

Key words: *Ethnicity, nationality, higher educational system, interethnic relations, national relations.*

Әрбір ұлттық мәдениеттің әлемге деген өзіндік көзқарасы бар. Оның дамуы әлеуметтік қайшылықтар, дәстүрлер мен инновациялар күресі жағдайында жүреді. Әр этнос өзінің болашағын ол үшін өмірдің кепілі және жаһандық мәдениетке интеграцияланудың негізі болып табылатын ұлттық мәдениетпен байланыстырады [1].

Ұлттық мәдениеттердің өзара байланысы, өзара әсері - бұл әртүрлі ұлттар, елдер, мемлекеттер, аймақтар үшін тарихтың әр кезеңінде өзіндік ерекшеліктері бар күрделі және көп қырлы процесс. Әрбір жаңа кезең әртүрлі халықтардың мәдениетінің дамуына өзіндік ерекшеліктер әкеледі, мәдениеттердің өзара әрекеттесуі мен өзара әсер етуінің барлық кезеңінде өзіндік із қалдырады.

Бірақ барлық уақытта ұлттық мәдениеттер диалогы этникалық мәдениеттердің, оның ішінде өзбек, қазақ және қырғыз сияқты түркі тілдес мәдениеттерінің жоғары руханиятқа ие болуымен сипатталды. Бұл қазіргі ұрпақтардың алдыңғы буыннан алған, қазіргі жағдайда өмір сүргеннен әлдеқайда нашар жағдайда жасалған, бірақ сонымен бірге өзінің ішкі дамуын жоғалтпаған мәдени мұрасында көрінеді. Ақыр соңында, кез-келген ұлттық мәдениет тақыр жерден дамымайды, ол ең құнды, ең жақсы нәрселерді ұлттық мәдени құндылықтарынан да және басқа халықтар мәдениеттерінің жетістіктерінен де алады.

Ұлттық мәдениеттерді дамытудың қозғаушы күші болып мәдени мұра табылады, өйткені ол арқылы әр халық өзін-өзі тануға, олардың мүдделерін, тарихын, айналасындағы халықтармен қарым-қатынаста бағалауға мүмкіндік алады, бұл оның өзін-өзі ұйымдастыруына, шығармашылық күштердің жинақталуына, оларды біріктіруге және шұғыл, маңызды мәселелерді шешуге шоғырландырады.

Уақыт өте келе рухани өмірдегі ұлттық дәстүрлер әдеттер мен стереотиптерге айналады. Адамдардың өміріндегі дәстүрлер этникалық мінез-құлық нормаларына айналып, олардың қайталануы нәтижесінде әдет-ғұрыптар мен стереотиптерде бекітіледі.

Белгілі бір дәстүрлер арқылы идеология адамдардың саяси, эстетикалық қызметіне әсер етеді, отбасылық, тұрмыстық, ұлттық, тұлға аралық қатынастарды реттейді. Тұрмыстық дәстүрлер ұлттық дәстүр құрылымында үлкен маңызға ие. Ұлттық болмыс күнделікті өмірде нақты тарихи, әлеуметтік-саяси, экономикалық жағдайлармен қалыптасады және анықталады. Ұлттық өмірге табиғи және материалдық өмір жағдайлары әсер етеді. Өмір қоғамның экономикалық даму деңгейін, әлеуметтік жүйенің сипатын көрсетеді.

Күнделікті өмір саласында қалыптасып келе жатқан дәстүрлерге отбасылық дәстүрлер жатады. Отбасы - ерекше этникалық белгілердің иесі. Оның күнделікті дәстүрлері жүйесінде үйлену тойлары, баланың дүниеге келу кезіндегі рәсімдер және т.б. үлкен орын алады. Этностық ерекшелік әкенің іс-әрекетін, ананың мінез-құлқын қабылдау процесінде қалыптасады, мектепте және бұқаралық ақпарат құралдары арқылы алынған ұжымдық ынтымақтастық процесінде құрылады.

Адамның құндылықтар әлемін қалыптастыру тетіктері қоғамның әлеуметтік-мәдени генотипімен, сондай-ақ білім беру жүйесінің жағдайы және сапасымен тығыз байланысты. Жалпы адамзаттық құндылықтар адам өмірінің мазмұны мен мағынасына айналуы үшін, оларды жеке тұлғаның өзін-өзі дамытуына ықпал ететіндей бекітудің тиісті тетіктері (құралдары, әдістері, тәсілдері) қажет.

Білім беру жүйесі өзінің барлық күрделілігі және қарама-қайшылықтарымен осындай механизмге айналуы мүмкін және осылай болуы қажет. Бұл білім берудің ерекше тарихи және әлеуметтік-мәдени құндылығы. Қоғамды ізгілендіру мәселесін шешуде білім беру жүйесінің бір ерекшелігі - оның нақты әлеуметтік-мәдени, этникалық құбылыс болуы. Білім беру үдерісіне өздерінің этникалық шығу тегін, болмысын толық түсіне алатын нақты адамдар - ғалымдар, оқытушылар, студенттер, ата-аналар қатысады. Егер осы шарттар орындалса, мұғалімнің рөлі аймақтағы этносаралық қатынастарды үйлестіруге және этносаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға айтарлықтай әсер ете алатын тұлға ретінде артады [2].

Жаңа білім берудің мақсаты - өзіне тән адами қасиеттерді аша отырып, жаңа әлеуметтік қатынастар құратын және сол ортада өмір сүруге қабілетті адамды тәрбиелеу. Білім беру жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастыру үшін әлеуметтік және мәдени тұрғыдан ұлттық мәселелерді шешуге бағытталған кезде ғана жұмыс істейтін болады.

Қазақстанда рухани жаңғыру қажеттіліктеріне жауап беретін және ұлттық мүдделерге сәйкес келетін идеология орнықпай, елдегі шығармашылық және жаңашыл тенденцияларға сәйкес келетін білім беру тұжырымдамасы қалыптаспайды.

Бірқатар ғалымдар «білім беру саласы өзінің мәдени-адамгершілік, жеке, пәндік-мазмұндық немесе пәндік-қызметтік мағынасын жоғалтуда деп орынды атап көрсетеді. Бұл білім мен мәдениеттің, білім мен өмірдің, тіпті білім мен ғылымның арасында алшақтық бар екенін білдіреді». Белгілі этнолог ғалым Ф.Барт атап өткендей: «Тұзақтарды болдырмаудың ең жақсы тәсілі - бұл нақты нәрседен бастау және өзара байланысты уақытылы және барлық түрлілігінде сақтау».

Ұлттық мәдениетті жалпыадамзаттық мәдениетке қарама-қарсы нәрсе деп қарастыру дұрыс емес, ал жалпыадамзаттық мәдениетті өз кезегінде ұлттыққа оғаш, жат деп санау, бұл жасанды ұлттық мәдениеттің көрінісі. Сондықтан ұлттық мәдениеттерді одан әрі біріктіру мен үйлестірудің ғылыми стратегиясы өте маңызды [3].

Мәдени ұлттық жаңғыру мен даму бағдарламалары, егер оларда мәдени этносаралық ынтымақтастықтың жобалары болса, жан-жақты болады. Технократизмнің күрделі формаларын еңсеру бүкіл қоғамдық өмірді және білім беру жүйесін ізгілендіру арқылы ғана жүзеге асырылуы мүмкін. Қоғамды ізгілендіру және адамгершілік бағыттағы білім берудің тетігі ретінде халықтың әлеуметтік-мәдени дәстүрлеріне негізделген жалпыадамзаттық құндылықтарды әлеуметтік шындыққа айналдыруды мақсат еткен оқу-педагогикалық қызметінің жүйелік мазмұнын атауға болады.

Білім беру жүйесін ізгілендіру гуманизм түсінігін өзінің ұлттық-тарихи және жалпыадамзаттық өлшемдерінде әлеуметтік қызметтің барлық түрлері мен формаларына, сол арқылы жеке тұлғаның көтерілуіне жағдай мен мүмкіндіктер жасау үшін міндетті экстраполяцияны білдіреді. Білім беруді оның барлық кезеңдері мен деңгейлерінде ізгілендіру білім беру жүйесінің барлық компоненттерін - философиялық, экономикалық, әлеуметтік, ұйымдастырушылық және тағы басқаларын қайта қарауды, қайта бағалауды қажет етеді.

Адамгершілік, ізгілендіру нормаларымен (мейірімділік, сүйіспеншілік, адалдық, әділеттілік) және жалпы адамзаттық құндылықтармен шартталған, тұлғаның көзқарастар жүйесі оның қалыптасуы мен дамуын, оған сәйкес мақсат пен міндеттерді қоя отырып, білім берудің сәйкес әдістері мен мазмұнын талап етеді.

Этностың өздерінің ұлттық диаспораларымен рухани байланыстары байыпты назар аударуды қажет етеді. Тұрақты байланыстар ұлттық мәдениетті, ұлттық дәстүрлерді сақтауға және қолдауға, адамдардың рухани мүдделерін байланыстыруға көмектеседі.

Студент жастардың өзіндік ұлттық мәдениетін білуге ұмтылуы табиғи және қисынды құбылыс. Ұлттық бірегейліктің маңыздылығы оның ұлттық тарихқа, оның құндылықтары мен дәстүрлеріне деген қызығушылықты оятуында. Ұлттық тамырдан қол үзу сөзсіз ұлттық нигилизм мен рухани вакуумға әкеледі.

Барлық этникалық топтар белгілі бір деңгейде дәстүрлі мәдениеттің қабатын (фольклор, мерекелер, дәстүрлер, әдет-ғұрыптар) сақтап қалған және бұл негізінен ауыл тұрғындарына қатысты. Алайда, жалпы алғанда, ұлттық-мәдени жадтың әлсіреуі байқалады, бұл барлық этностардың патриоттарының, әсіресе олардың зиялы қауым өкілдерінің алаңдаушылығы мен мазасыздығын тудырады. Адамзат дамуының синонимі болып табылатын мәдениет ұғымы әрдайым әлеуметтік дамумен, әлеуметтік болмыс ретінде адамның дамуымен сәйкес келеді.

Университет студенттері арасындағы этносаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың негізгі бағыттары:

- халықтардың мәдени қажеттіліктері мен қызығушылықтарын, қазіргі заманғы және дәстүрлі мәдениетке бағытталған, өз халқының мәдениетін зерттеу;
- бұқаралық ақпарат құралдары мен отбасы институты арқылы адамдардың бойында ұлттық бірегейлік пен этносаралық қатынастардың қалыптасуын зерттеу;
- өткенді сақтау және дамыту мақсатында халықтардың мәдени мұрасын зерттеу;
- этномәдениеттер мен лингвистикалық қоғамдастықтардың өзара әрекеттесуі, мәдениетаралық коммуникация, лингвистикалық өзара әрекеттесу мәселелері түбегейлі ғылыми дамуды қажет етеді [4].

Тілдік өзара әрекеттесудің барлық аспектілерін (әлеуметтік, мәдени, демографиялық және т.б.) қоса алғанда, лингвистикалық процестер мен лингвистикалық жағдайларды кешенді зерттеу негізінде теңдестірілген мемлекеттік тіл саясатын жүзеге асыру, сондай-ақ Қазақстан халықтарының тілаларлық және мәдениетаралық қатынастарын ғылыми болжау бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу қажет.

Жоғары оқу орындарының студенттері арасында этносаралық өзара іс-қимыл мәдениетін қалыптастырудың заманауи тәсілі демократияландыру, ізгілендіру, оқу, ғылыми және өндірістік қызметтің дәстүрлі емес формалары мен әдістерін іздеу сияқты білім беру жүйесін жаңартудың маңызды позицияларына негізделуі керек.

Жоғары білім берудің заманауи тәжірибесі патриоттық және халықаралық өзара іс-қимылды күшейту қажеттілігін көрсетеді. Университеттік білім берудің мазмұны да, формалары мен әдістері де жаңартуды, оларды қоғамда, мемлекетте болып жатқан өзгерістерге сәйкестендіруді, атап айтқанда Қазақстан азаматтарының ұлттық өзіндік сана-сезімін ескере отырып, өзгертуді талап етеді.

Қазіргі уақытта ұлттық өзіндік сана ұлттық нигилизмнің «вирусына» шалдығып, ол басқа ұлт өкілдеріне деген дұшпандық қатынас, немесе керісінше, өз фольклорлық мәдениетіне де, басқа халықтардың мәдениетіне де мүлдем немқұрайлылық көзқарасқа әкеліп жатыр. Бірінші кезекте

барлық деңгейдегі этносаралық коммуникацияның гуманистік мақсаттарды көздейтін мазмұнда болуын қамтамасыз ету маңызды.

Студенттердің этносаралық қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға жете назар аударған жөн, өйткені бұл этносаралық қатынастардың кез-келген саласының атрибуты болып табылады. Көптеген ғалымдардың көзқарасы бойынша ұлтаралық қатынас мәдениеті дегеніміз - бұл барлық этносаралық мемлекеттің әл-ауқатын құрайтын теңдік, интернационализм, әр ұлттың, әр халықтың игілігі үшін өзара көмек принциптерінде экономикалық, әлеуметтік және рухани өмір процесінде ұлттар мен ұлыстардың өзара байланысты мүдделерін жүзеге асыру.

Этносаралық қарым-қатынас мәдениетінің мақсаты - этностардың бір-бірін тереңірек түсіну және олардың арасындағы байланысты нығайту қабілеті. Мұның бәрі қоғамдық келісім, жалпы қабылданған өзара әрекеттесу нормаларын сақтау арқылы қол жеткізіледі және әлеуметтік-психологиялық жазықтықта қалыптасқан ойлау мен мінез-құлық стереотиптеріне ықпал етуі мүмкін [5].

Жоғары білім беру жүйесінде әртүрлі халықтардың руханилығын және этностық мәдениеттердің өзіндік сана-сезімін, этникалық психологияның бір түрін, өмір салтын, рухани-адамгершілік құндылықтар жүйесін бойына сіңірген әр түрлі ұлт студенттері оқиды, сондықтан студенттердің этносаралық өзара әрекеттесу мәдениетін қалыптастырудың тиімділігін арттыру үшін осыған байланысты тәжірибе жағдайын зерттеу қажет.

Этносаралық өзара іс-қимыл мәдениеті - бұл этникааралық қатынастардың жеке деңгейінде, яғни жеке адамдар арасында, қоғамдық қатынастар жүйесіндегі ұлттар арасындағы өкілдердің үйлесуін сипаттайтын, адамдардың мінез-құлқының жалпы мәдени нормалары мен дағдыларының жүйесі.

Жоғары оқу орны студенттері арасында ұлтаралық өзара іс-қимыл мәдениетін қалыптастыру - бұл білім берудің нақты мазмұны мен технологияларына негізделген, студенттердің құндылықтар, білімдер, нормалар, белсенділік пен қарым-қатынас дағдыларын (атап айтқанда, этносаралық) оларды кейіннен көпмәдениетті ортада пайдалану үшін игеруін қамтамасыз ететін білім беру сипатындағы процесс. Бұл процестің нәтижесі студенттердің өзін-өзі дамытуды, өзін-өзі тәрбиелеуді, өзін тұлға ретінде орнықтыруды жүзеге асыратын табысты әлеуметтенуі болады.

Студенттер арасындағы этносаралық өзара әрекеттесу мәдениетін қалыптастырудың үш функционалды элементі - мәдениет, қарым-қатынас, ұйымдастырушылық-педагогикалық кешені университеттегі осы үдеріске қажет және ажырамас бөлігі болып табылады [6].

Университет студенттері арасында этносаралық мәдениетті қалыптастырудың функционалды элементі ретінде «мәдениет» деген негізгі сөз бар, ол университет студентіне қай ұлттың өкілі болса да, басқа халықтардың мәдениетін түсінуге және бағалауға, демек, өзін-өзі дамытуға ықпал етуге бағытталған жастардың өзін-өзі тәрбиелеуі, өзін-өзі жүзеге асыруы және әлеуметтенуі.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, қанша ел болса, сонша реформалардың нұсқалары бар. Реформа кезеңінде әлеуметтік-экономикалық, саяси және рухани ахуал тепе-теңдікте болмайды, жүйе ішінде жасампаз және деструктивті бағыттағы әртүрлі нұсқалар болуы мүмкін. Дәстүрлі түрдегі білімді ғана емес, сонымен қатар шығармашылық және жаңашылдыққа қабілетті адам ғана уақыт рухына және ұлттық мәдениетке сәйкес келетін дұрыс нұсқаны таңдай алады. Сондықтан ұлттың шығармашылық, инновациялық қабілеттерін қалыптастыру мен дамыту жана білім беру жүйесінің мақсаты болып табылады.

Тәрбиені, білім беруді ізгілендіру, жалпы адамзаттық құндылықтар, адамның өмірі мен денсаулығы, жеке тұлғаның еркін дамуы сияқты басымдықтар кез-келген оқу іс-әрекетінің дүниетанымдық негізін құрауы керек.

Жоғары білім жүйесі алдында көпмәдениетті білім беру кеңістігінде студенттердің этносаралық қатынас мәдениетін қалыптастыруға байланысты проблемалар кешені тұр. Олардың ішінде жеке тұлғаның санасын әр түрлі мәдениеттің ұлттық-өзіндік құндылықтарымен байыту арқылы жеке тұлғаның аксиологиялық қатынастарын дамыту, олардың этномәдени идеяларын кеңейту және тереңдету мақсатында жастарға этнопедagogикалық білім беру; студенттердің мәдениаралық өзара әрекеттесуін көздейтін дүниетанымды, толеранттылықты, ұлтаралық қатынастардың үйлесімділігін қалыптастыру. Бұл мәселелер көбінесе жеке университеттер, курстар немесе мамандану процестерін қолдана отырып, бір-біріне тәуелсіз шешіледі.

Қазақстан университеттері көп мәдениетті білім беру кеңістігімен ерекшеленеді: оларда аралас этникалық құрамдар басым. Тәжірибе көрсеткендей, мұндай университеттерге этносаралық

қатынастар мәдениетін қалыптастырудың жеке технологиялары, формалары, әдістері, құралдары емес, студенттердің этносаралық қатынастар мәдениетінің мәні мен мазмұнына барабар жүйе қажет.

Қазіргі кезде студенттер арасындағы этносаралық қатынастар мәдениетінің төмендігі мәдениетаралық диалогтың сындарлылығына кедергі келтіруі, этносаралық қатынастардағы толеранттылықтың көрінуіне әсер етуі жағдайды қиындатып отыр. Мұндай жағдайдың себептері этносаралық өзара әрекеттесуде басқа адамдардың пікірлеріне төзбеушілік, өзімшілдік, ішкі дұшпандық, амбиция, категориялық үкімдер, ымыраға келе алмау, ақыл-парасаттың жеткіліксіздігі, ұлттық алалаушылықтың болуы, қоғамда және әлемде болып жатқан нақты процестерді түсінбеу сияқты жойқын элементтердің болуы болып табылады.

Бұл себептерді педагогикалық процесте жоюға болады, мұнда жүйені қалыптастырушы фактор университеттің көпмәдениетті білім беру кеңістігінде студенттердің этносаралық қатынас мәдениетін қалыптастыру мақсаты болып табылады, студенттердің мәдениетаралық өзара түсінуіне ықпал етеді. Оқытудың тиімділігі бұл үдерістегі мұғалімдердің студенттерді басқа мәдениеттермен, тілдермен және ұлттық мәдениеттердің құндылықтары мен ерекшеліктерін түсіну арқылы танытуға деген дайындығы мен қабілеттілігімен байланысты, мұндай көпмәдениеттілікті жан-жақты қарастыру педагогикалық басымдыққа айналуы керек. Оны сақтау этносаралық қатынастар дағдарысын еңсерудің кілті, айналадағылармен тату-тәтті өмір сүру қабілетін қалыптастырудың негізі болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. *Nazarbaev N.Ə. Bejbitshilik men қоғамдық kelisim ideyasы / E.L.Tozhanov, Ə.Ə.Əbdəkimov t.b. — Astana: Aqarman-Media, 2010. — 154 b.*
2. *Absattarov R.B. Vospitanie kazahstanskogo naroda: voprosy teorii i praktiki // Aktual'nye voprosy obshchestvennoj zhizni. Sbornik statej. — Almaty, 1994. — S. 75.*
3. *«Қазақстан халқы Assambleyasы zhəne оның қоғамды biriktirudegi rəli» atты Halyқаралық zylymi-praktikalық konferenciyanың materialdar zhinazы. — Astana, 8 səuir 2015 zhyl, — 27 b.*
4. *Formirovanie tolerantnoj lichnosti v polietnicheskoj obrazovatel'noj srede. Pod red. V.N. Gurovoj. — Moskva, 2004. — 134 s.*
5. *Pedagogika mezhnacional'nogo obshcheniya. Pod red. D.I. Latyshinoy. — Moskva, 2010. — 85 s.*
6. *Aliphanova F.N., Muskhadzhiyeva T.A. Polietnicheskaya obrazovatel'naya sreda vuza kak uslovie formirovaniya mezhnicheskoj tolerantnosti / F.N. Aliphanova, T.A. Muskhadzhiyeva // Mir obrazovaniya - obrazovanie v mire. — Moskva, 2016. - S. 75-81.*